

Теорія і методологія освіти

ВИХОВНІ ТЕХНОЛОГІЇ

Виховні закони у благодійному житті особистості

Іван БЕХ,

доктор психологічних наук, дійсний член НАПН України,
директор Інституту проблем виховання НАПН України

Створюючи теорію і практику вільного розвивального виховання, науковці ставлять центральну мету – визначити, за яких умов зовнішньо детермінований виховний процес трансформується у внутрішньо зумовлений. Відповідно, постає завдання використання наявних позитивних надбань виховання, що становлять структуру його Я-особистісного, для подальшого духовно-морального вдосконалення. Це стане можливим, якщо реальний образ Я буде дієвою внутрішньою спонукою для тих чи інших моральних діянь, і в цьому процесі він буде постійно збагачуватися. Для того, щоб вихованець був орієнтований на той внутрішній шлях, яким йому необхідно прямувати, потрібна доцільна організація відповідного виховного процесу як основи його духовно досконалого життя. З огляду на це, пропонуємо вихованцям як наукові орієнтири побудови вихованцем власного благодійного життя. Наша позиція щодо цих законів полягає у тому, що природа духовності пов'язується не з невідворотністю її виникнення, а з процесом її спрямованого виховання.

Закон діяння особистості не на підмостках життя, а в житті духовному

Особистість часто-густо марнує своє існування, не замислюючись над власним духовним призначенням. Така особистість не живе за вищими духовними устремліннями, а витрачає свої сили на примітивні потреби чи різноманітні розваги, які її духовно не збагачують. Потяг до духовності пере-

буває в неї далеко поза актуалізовану свідомість, тож виявляється для неї байдужим. Така особистість знаходить вище задоволення, перебуваючи лише у групах, різних за величиною; їй психологічно важко дистанціюватися від того чи іншого угруповання, щоб спрямовано зайнятися досягненням вищих цілей, заради яких варто жити.

Життя особистості за духовними орієнтирами – шлях надзвичайно складний: він освоюється через свідоме долучення її до духовності й практичну самореалізацію в ній.

Закон постійного нарощування вихованцем Я-духовного

Нарощування Я-духовного здійснюється у процесі вчинкового життя, кожний акт якого мотивується вищими цінностями, а не меркантильними потребами. Це можливо, коли ці акти, тобто життєві фрагменти, постають перед вихованцем не як зовнішня вимога, а як завдання, яке формулює педагог. Головним для його вирішення є створення колізії, щоб вихованець замислився над своїм духовним призначенням і став на цю позицію.

Використовуючи цей закон, необхідно попереджати небезпеку втрати вихованцем свого духовного Я. Ця втрата може відбутися зовсім непомітно, коли це Я буде витіснене іншими устремліннями, лише вітальними потребами.

Закон максимальної духовної наповненості життя особистості

Життя за цим законом потребує від особистості, щоб кожна його мить була результатом її максимального душевного напруження за умови цінування часу. Тут мить варто розуміти не як відрізок часу, а як «атом можливості», який дає змогу особистості максимально реалізуватися у найвищих цінностях. З огляду на це, особистість мусить пережити безмежні почуття захоплення, насолоди, радості за добродійні справи. Переживання такої сили – це пристрасті, що перетворюють людину в гармонійну духовну особистість. Для неї цінним є лише життя у високому польоті, а не перебування у «болоті життя».

Закон перебування в духовній аурі

Згідно з цим законом, людина не повинна бути тотально зануреною у різні види зовнішньої діяльності, коли немає можливостей повернутися до свого внутрішнього світу, щоб глибше усвідомити, здійснити його оцінювання і корекцію. Ця «робота душі», або духовна самодіяльність, потребує від особистості стану самотності. Якраз потреба в ній є доказом духовності індивіда та мірою останньої. Ні античність, ні середні віки не нехтували цією потребою. Люди тоді поважали те, що вона собою виражала. На відміну від минулих часів, наша епоха зі своєю безупинною комунікабельністю так тремтить перед самотністю, що вдається до неї лише з метою покарання злочинців. Сучасне ж міжособистісне спілкування, на жаль, здається досить дріб'язковим за своїм змістом: священне й величне перестали вражати, про них навіть кажуть як про щось застаріле.

Закон: від духовності до одухотвореності особистості

Наголосимо, що у розвитку духовності особистості спостерігаються певні ступені, які відображаються в її поведінці. Тому без будь-яких діагностичних засобів у особистості можливо зафіксувати ступінь духовності, який доцільно кваліфікувати як визивний. Особистість, яка перебуває на цьому ступені духовності, прагне викликати до себе увагу, хоче, щоб нею захоплювалися. Це є свідченням того, що така особистість ще не здолала потягу до зверхності, ще не вгамувала почуття гонору та зухвалості.

У процесі загального психічного становлення особистість піднімається до ступеня духовності, який набуває ознак *одухотвореності*. Одухотворена особистість прагне, щоб у способах спілкування та поведінки вона не відрізнялася від інших, не привертала до себе надмірної зацікавленості. Тут діє закономірність, згідно з якою, чим більше особистість укріплюється в одухотвореності, тим більше вона схильна не потрапляти у поле зору людей, які її оточують. Можна навіть сказати, що особистість бажає приховати свою одухотвореність. Таку поведінку можна пояснити її прагненням забезпечити собі певну життєву нішу, світ, який належатиме лише їй самій. Якраз у цьому світі одухотворена особистість може бути сама собою без будь-яких зовнішніх втручань.

За такої внутрішньої спрямованості одухотвореність може стати для особистості настільки природною, що перетвориться на її другу натуру, яка супроводжуватиме неперервність власного життя. Таке життя не може мати нічого спільного з життям як сукупністю сплутаних подій.

Однак залишається невирішеним питання: який внутрішній чинник підтримує послідовність одухотвореного життя як неперервного вчинку особистості? Є всі підстави вважати, що таким чинником є сформована в особистості духовно-моральна система, яка завдяки попереджувальному механіз-

му совісті та спонукально-ціннісному механізму гідності достатньо збагачується і забезпечує неперервний самореалізаційний потенціал особистості. Тепер вона постійно намагається підтримувати сформований стан доброчинності, боячись відступити від такої суспільно значущої за цінностями поведінкової спрямованості. У дискусії з особами, менш духовно розвиненими, одухотворена особистість завжди відстоює свою конструктивну думку з усіма її ціннісними пріоритетами. Тому лише у продовженні добра одухотворена особистість виявляється собою, живе в ньому і відчуває, що справді живе.

Закон мотиваційно-ціннісної узгодженості вчинкової життєдіяльності особистості

Він є основною характеристикою особистості, що визначає її духовно-практичний стан як неперервність перебування у добрі. У зв'язку з цим філософ С.К'єркегор зазначав: «Наскільки виняткові ті люди, чия внутрішня свідомість зберігає неперервність! Зазвичай їхня свідомість – усього-на-всього перерва поступовості, яка спалахує при серйозних рішеннях, однак залишається замкненою у повсякденні, але ж людина не може існувати частково як дух... це був би доволі тваринний спосіб духовного існування» [3, с. 327].

Ось тому у виховному плані духовну всеосяжність доцільно розуміти як стан, за якого кожний аспект вчинкового життя мотивується вищими духовно-моральними цінностями. Йдеться як про вчинок-справу (навчання, працю, спілкування, гру тощо), так і про вчинок-моральне діяння, вчинок-думку, вчинок-почуття. Усі ці форми активності особистості повинні мати єдиний спонукальний еталон – доброчинність. Тож неможливо уявити ситуацію, коли одухотворена особистість після добрих справ може свідомо долучатися до тяжких асоціальних діянь, порушуючи вимоги духовності. Звичайно, людина може певною мірою відступити від усталеної ціннісної позиції. Щоб таке явище було лише випадковим, потрібно сформулювати у неї стійку свідому настанову, що вона є дух, і щоб у неї була відповідальна віра в це.

Необхідно використовувати феномен синтезу. Я, коли жодна з його складових не перестає бути власною своєю протилежністю (щедрість-скупість). Звідси й тактика виховання: лише у порівнянні має розгортатися виховний процес. Це має принципове значення, оскільки наука про мораль, на відміну від інших наук, відображає саме боротьбу утворень добра і зла. Тож ці категорії мають усвідомлюватися людиною в єдності. Тому даючи визначення певній духовній цінності (наприклад справедливості), формулюючи її сутнісні характеристики, все-таки варто забезпечити можливість надати цим характеристикам контексту, так би мовити, відблиску несправедливості.

Закон створення виховного простору з високою акустикою духовного світу

Йдеться про створення таких суб'єкт-суб'єктних відносин, за яких вихованці особистісно глибоко

чують, розуміють один одного і відповідно морально діють. Цей закон спрямовує увагу педагога на подолання людського стереотипу, сутність якого полягає в тому, що Я-духовне не є тією цінністю, якій люди надають великого значення. Щодо цього у них буває менше за все допитливості. Тому особистості буває навіть ризиковано показати, що вона володіє Я-духовним. Це велике людське безглуздя. Навпаки, духовна особистість має бути предметом загального дивування і навіть поклоніння.

Закон раціональної душевної втаємниченості-відкритості

Кожній особистості, незалежно від рівня її духовно-морального розвитку, властиво приховувати певні свої бажання, пристрасті, прагнення. Звичайно, вони бувають різні за своєю значущістю як для самої особистості, так і для тих осіб, з якими вона спілкується. Тому одні з цих душевних утворень вона більше втаємничує, інші – менше. Наголосимо, що жодна людина не може зі всією глибиною усвідомлювати свій душевний світ, не може бути відкритою до секретів своєї душі: особистість не відчуває у цьому потреби або вміє її стримувати. Та й щодо інших допитливих осіб особистість формує позицію, за якої вона тримає їх на віддалі від таємниць свого Я, не втрачаючи, однак, різноманітних міжособистісних зв'язків.

Незважаючи на описану нами тенденцію, особистість повинна бути й відкритою до іншої людини, адже без цієї умови вона не зможе повноцінно розвиватися. Узгодженість між душевною втаємниченістю і відкритістю у підростаючої особистості необхідно спрямовано виховувати, і це має стати одним з пріоритетних завдань вихователя.

У кожного вихованця повинна бути людина, якій він довіряє, тобто з якою він може, не соромлячись, спілкуватися на сокровенні теми, якій він може відкритися. Зазвичай підліток шукає розради у зв'язку з болючими емоційними переживаннями, і в цьому йому потрібно надати вчасну допомогу. Адже результатом емпатійного спілкування є розрядка і заспокоєння, відповідно думки про марнотність власного життя у вихованця зникають. Та все-таки необхідно дати відповідь на запитання: чи кожна людина, якій вихованець довіряє, може нейтралізувати його негативний психічний стан, вселити у нього душевний оптимізм? За всієї значущості для вихованця людини, якій він довіряє, бажано, щоб вона володіла відповідними способами інтимно-особистісного емпатійного діалогу. Пам'ятатимемо, що вихованець, який переживає страждання, не просто просить про допомогу, але про допомогу, надану певним чином. Якщо допомога приходить у бажаних для нього формах, він з радістю її приймає.

Закон духовної гнучкості

Введення цього закону у процес особистісного розвитку суб'єкта зумовлюється надзвичайно суперечливою складністю його духовного існування.

Однак педагог у своїх виховних устремліннях не враховує цієї фундаментальної життєвої особливості. Тож його професійні зусилля часто обмежуються лише формуванням духовної структури вихованця як сукупності відповідних цінностей.

У зв'язку з цим наголосимо, що реалії життя особистості можуть породжувати два види її духовного ставлення у взаєминах з іншими людьми. Вона у своїх міжособистісних відносинах може, по-перше, переживати почуття страху. Перед нею постає альтернатива: прийняти певні вимоги, що суперечать її духовним поглядам, чи чинити їм опір. За першої можливості особистість через страх перед іншими може відмовитися бути собою як духовним Я. Щодо другої можливості, то тут вона має виявити вміння комунікативної дипломатичності: не конфронтувати з оточенням, намагатися відстояти свою особистісну позицію.

По-друге, особистість може повністю присвятити себе людським турботам, і в результаті цього забути про саму себе як духовну унікальність. Така особистість не наважується вірити у себе і вважає надто зарозумілим бути собою, а тому думає, що простіше й надійніше бути схожою на інших. Звичайно, що за такої життєвої настанови вона втрачає себе як цінність, а отже, їй потрібно приймати більш особистісно продуктивне рішення.

Необхідно зважати й на те, що у процесі життя перед особистістю виникають ситуації, коли їй доводиться ризикувати: висловлювати судження, які неприємні для інших, захищати справедливість тощо. Звичайно, що це психологічно (а інколи й фізично) тяжкі випробовування.

Загалом ризик – це небезпека, оскільки можна й програти. Тому й існує думка: ніякого ризику – ось уся життєва мудрість. Однак реально не ризикувати означає ймовірність втрати своїх духовних принципів. Тож духовна особистість повинна насамперед ризикувати, щоб з'ясувати, чи пов'язується ця моральна дія з головним або другорядним у її внутрішній орієнтації. Можна втратити принципово неважливе, власні ж цінності потрібно відстоювати гуманними способами. Отже, особистість не має морального права втратити вище Я, заради якого є сенс ризикувати.

Закон попередження парадоксу у віковому становленні вихованця

За недостатнього керівництва онтогенезом підростаючої особистості вона лише формально реалізує переходи у вікових періодах: дошкільне дитинство – молодший шкільний вік – підлітковий вік – вік ранньої юності. Це виявляється в манері спілкування та взаємин, у поведінкових цінностях тощо. Змістовий аспект того чи іншого віку залишається для підростаючої особистості часто недостатньо значущим і несприйнятливим. Так, юнак, якщо подивитися глибше, не виходить зі стану дитинства, оскільки він не готовий жити за вимогами самостійності, самодостатності, відповідальності, піклування про іншу людину і т. ін.

Закон «Пізнай самого себе»

Цей закон дійшов до нас з античних часів і використовується у практичній психології та педагогіці. Звернемо увагу на інше, більш продуктивне у виховному плані його тлумачення. В інтерпретації Г.В.Ф. Гегеля закон «Пізнай самого себе» не означає спонуку до пізнання власних особливостей, схильностей, рис характеру, тому що таке знання негативне за своїм ставленням до вселюдського ідеалу як абсолюту. Швидше це заклик до найбільш конкретного і всезагального пізнання людського духу, який виражає себе в історії роду. Тож у методичному контексті вихованець повинен осмислити і долучитися до цінностей всього історичного людства. Він мусить стати у певне смислове відношення щодо нього. За цієї умови для вихованця стане цінним усе те, що є цінним для роду: добродійні ідеали, думки, вчинки.

Метазакон розвивального виховання: «Знання потрібно перетворити на діяння»

Методологічним орієнтиром для реалізації цього закону є положення С.Рубінштейна: «Мотиваційного значення набуває кожне відображене людиною явище, оскільки його відображення завжди є визначником не лише його властивостей, але і його значення для людини. Тому мотивація міститься не тільки в почуттях тощо, але й у кожній ланці процесу відображення, оскільки воно завжди містить у собі й спонукальний компонент» [4, с. 360].

Закон загальнолюдської духовності

Протягом усієї своєї історії людина шукала об'єктивні закони, що керують становленням і розвитком світу, які втілилися в різні наукові вчення. Та не менш важливим, а то й визначальним для розуміння навколишнього світу має бути закон, який керує людським родом, його прогресивним розвитком. Це закон духовності. Закон, який вимагає, щоб кожна людина була для іншої помітною, шанованою, неображеною, щоб могла йти своїм вищим людським життєвим шляхом, здобуваючи собі любов і викликаючи справжнє захоплення своїх побратимів, щоб була збереженою як скарб, бо ж кожна людина – скарб для всіх інших людей.

Наголосимо, що, на відміну від законів природи, цей закон духовності потрібно виплекати кожній людині всім своїм життям.

Література

1. Бех І.Д. Виховання особистості: Сходження до духовності : наук. видання / І.Д. Бех. – К. : Либідь, 2006. – 272 с.
2. Бех І.Д. Психологічні джерела виховної майстерності : навч. посіб. / І.Д. Бех. – К. : Академвидав, 2009. – 248 с.
3. Кьеркегор С. Страх и трепет: пер. с дат. / С.Кьеркегор. – М. : Республика, 1993. – 383 с.
4. Рубинштейн С.Л. Человек и мир (отрывки из рукописи) / С.Л. Рубинштейн // Методологические и теоретические проблемы психологии. – М. : Наука, 1969. – С. 348–365.

Анотації

Іван БЕХ

Виховні закони у благодійному житті особистості

У статті формулюються етичні положення, на засадах яких особистість має будувати власне духовно-досконале життя. Наголошується на необхідності наповненості життя вищими смислами, що є внутрішньою основою розвитку в особистості Я-духовного.

Ключові слова: духовне призначення, духовна аура, одухотвореність, мотиваційно-ціннісна узгодженість, вікове становлення, душевна втаємниченість-відкритість.

Іван БЕХ

Воспитательные законы в благотворительной жизни личности

В статье формулируются этические положения, на основе которых личность должна строить собственную духовно совершенную жизнь. Отмечается необходимость наполненности жизни высшими смыслами, что является внутренней основой развития в личности Я-духовного.

Ключевые слова: духовное назначение, духовная аура, одухотворённость, мотивационно-ценностная согласованность, возрастное становление, душевная затаённости-открытость.

Ivan BEKH

Educate laws are in eleemosynary life of personality

The article deals with the ethical statements on basis of which personality should make own spiritual perfect life. The need to fill life of the highest senses as an inner principle of moral structure of the personality is underlined.

Keywords: spiritual destination, spiritual aura, spirituality, motivation and value coordination, age formation, mental secrets and openness.

Іван Бех з колегами – академіком Миколою Євтухом та директором Інституту спеціальної педагогіки НАПН України В'ячеславом Засенком